

Forfatter: Lise Busk-Jensen

Titel: Mathilde Fibiger

Anvendt udgave: Mathilde Fibiger

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (dsl.dk)

Det Kongelige Bibliotek (kb.dk)

Mathilde Fibiger

Indhold

- [Indledning](#)
- [Biografi](#)
- [Forfatterskabet](#)
- [Forfatterskabets efterliv](#)
- [Tekstoplysninger](#)
- [Bibliografi](#)
- [Lise Busk-Jensen](#)

Indledning

"Alt omkring mig staaer paa Hovedet"

Mathilde Fibigers betydning i dansk litteratur knytter sig fortrinsvis til brevromanen *Clara Raphael*, som både tematisk og formelt repræsenterede et nybrud. Den fremkaldte ved udgivelsen i december 1850 en langvarig offentlig debat med mere end 25 indlæg i aviser og tidsskrifter og 10 selvstændige flyveskrifter. Debatten drejede sig om den kritik af uligheden i de to køns samfundsmæssige stilling, som guvernanten Clara Raphael fremsætter i sine breve til en veninde. "Hvad Ret have Mændene til at undertrykke os? [...] har virkelig Vorherre skabt os af ringere Stof end Mændene", skriver Clara som oplæg til et program for "Damernes Emancipation" (*CR&M*, 31, 28, 69).

Det kønspolitiske spørgsmål var ikke ganske nyt for den danske offentlighed. Den franske forfatterinde og feminist George Sand (1804-76) blev ofte omtalt i danske publikationer, *Corsaren* havde bragt satiriske artikler under overskriften "Kvindens Emancipation" (15.10.1841 og 18.2.1842), og J.L. Heiberg havde brugt motivet i lystspillet *Valgerda*, 1847, men det blev først rejst som et eksistentielt problem i *Clara Raphael*, hvor den kvindelige hovedpersons livshistorie bestemmes af, at hun vil frigøre sig fra det patriarkalske kønssystem. Romanen begynder, da Clara søger arbejde som guvernante, fordi vejen til ligestilling går over selvforsørgelse, og hendes breve til veninden handler om det nye kvindeliv, som dermed åbner sig for hende.

Genre og stil var også ny. Fibiger rejste sin feministiske diskussion i en guvernanteroman og indførte dermed den genre i dansk litteratur, som var bærende i 1800-tallets europæiske kvindelitteratur. Claras breve er desuden skrevet i et smukt, mundret sprog, som trods stedvis stor følelsesfyldt skyr svulstighed og klicheer. Stilistisk var det en tilnærmelse til nogle af tidens betydeligste litterære værker, H.C. Andersens eventyr og romaner, Thomasine Gyllembourgs hverdagshistorier, J.L. Heibergs vaudeviller og hans netop udkomne *Gadeviser*, 1849, hvis heltinde ligeledes hedder Clara.

Clara Raphael blev diskuteret som et program for kvindeligt medborgerskab i tråd med de samtidige politiske omvæltninger fra enevælde til demokrati, men Fibigers ærinde var i lige så høj grad at udvikle et litterært sprog til beskrivelse af kvinders livssyn og erfaringer for dermed at styrke deres selvfølelse. Ved at tematisere den kvindelige livshistorie skrev hun sig ind i traditionen fra Thomasine Gyllembourg (1773-1856), men i modsætning til forgængeren forskød hun synsvinklen fra det patriarkalske centralperspektiv til den kvindelige udkantsposition. "Nu da jeg seer mig om i Verden [...] - tænk Dig min Skræk! - synes jeg at Alt omkring mig staaer paa Hovedet", skriver Clara (*CR&M*, 33). Fibiger ønskede at stå fast på sin

egen kvindelige opfattelse af tingene, om hun så skulle få hele verden imod sig, og hun skabte figuren Clara Raphael for at give denne opfattelse litterært udtryk.

Ud over at kræve del i de nye borgerlige rettigheder for kvinder videreførte Fibiger dermed den tidlige romantiks subjektive idealisme i en kvindelig form, ligesom romanen forbandt sig med de identitetskonflikter og den kritik af borgerskabet, som præger H.C. Andersens og Paludan-Müllers forfatterskaber i 1840'erne, og hun var inspireret af feminismen i fransk litteratur hos George Sand og i engelsk litteratur hos Charlotte Brontë (1816-55). Hendes næste romaner, *En Skizze efter det virkelige Liv*, 1853, og *Minona*, 1854, samlede sig klarere om det feministiske identitetsprojekt, hvilket imidlertid interesserede offentligheden mindre, hvorfor de kun fandt få læsere.

Biografi

Mathilde Fibiger levede under ret snævre sociale og materielle forhold, men hendes skæbne antog alligevel et dramatisk og efterhånden tragisk præg. Hun var kun netop fyldt 20 år, da hun fra sin guvernanteplads på Lolland bad tidens førende litteraturkritiker Johan Ludvig Heiberg (1791-1860) om at udgive *Clara Raphael*. At han ikke blot påtog sig opgaven, men ydermere forsynede hendes samfundskritiske fortælling med et indgående sympatisk forord, som oplyste om den anonyme forfatters ungdom og køn, bidrog selvsagt til den opsigt, romanen vakte. Hendes person og ideer var hele foråret 1851 de dannede kredses samtaleemne. En af hendes søstre beskrev hende på det tidspunkt som "sød, elskværdig, ualmindelig smuk og ganske ualmindelig begavet" (Marg. Fibiger 1891, 43).

Kun tre år efter blev hendes sidste roman, *Minona*, en eklatant fiasko. Den oprørte nysgerrighed, man havde udvist over for *Clara Raphael*, afløstes af en fordømmelse, som nødsagede Fibiger til at opgive forfatterskabet. Hun blev en ensom skikkelse uden for de toneangivende litterære kredse og måtte klare sig med dårligt betalt arbejde. Den kvindebevægelse, som kunne have støttet hende, opstod først 15 år senere med Georg Brandes' oversættelse af Stuart Mills *Kvindernes Underkuelse*, 1869, og stiftelsen af Dansk Kvindesamfund i 1871 på initiativ af ægteparret Fredrik og Matilde Bajer. Fredrik Bajer, der i nogle år havde haft kontakt med den svenske kvindebevægelse og dens *Tidskrift för hemmet*, opsøgte i 1867 Fibiger for at bede hende bidrage til bladet. Han fandt hende på telegrafstationen i Helsingør træt af skuffede forhåbninger og næringsssorger, et "lille forpint ansigt viste sig i kontorruden" (F. Bajer 1909, 362).

Disse dramatiske udsving i Mathilde Fibigers livshistorie var dels forårsaget af tidens dårlige livsvilkår for kvinder, som *Clara Raphael* netop kritiserede, men hendes familie lettede hende heller ikke tilværelsen. Fibigerfamilien bestod af smukke, begavede og talentfulde, men også stejlt idealistiske personligheder: "formeget baade af skarp Forstand og farlig Følelse. Men ikke vel organiseret", skrev fætteren Johannes Fibiger (1898, 85).

Faderen Johan Adolph Fibiger (1759-1851) var major og blev i 1830 leder af den nyoprettede Militære Højskole, hvor han underviste i fortifikation og taktik. Desuden begyndte han udgivelsen af et militærvidenskabeligt magasin og bidrog med artikler til andre videnskabelige og æstetiske tidsskrifter. Han var levende optaget af tidens demokratiske og nationale bevægelser, gik ind for almindelig værnepligt og stiftede en militær "Læseforening", hvortil også underofficerer havde adgang, hvilket var et brud på standssamfundets principper.

Den Militære Højskole lå på Kongens Nytorv i det gamle Gjethus (støberi), hvor Det Kgl. Teater (bygget 1874) ligger i dag. Fibigerfamiliens embedsbolig var rummelig og moderne med gasbelysning og rindende vand. Her udfoldedes en livlig selskabelighed omkring de voksne

børn, Adolph (f. 1813) og Ilia (f. 1817), og her levede også den yngste, Mathilde, sine første år, som blev familiens lykkeligste. Med udgangen af 1835 begyndte ulykkerne at indtræffe. Faderen blev afskediget efter en konflikt med skolens anden leder, formentlig også fordi han hyldede sine demokratiske ideer for åbenlyst. Han blev forflyttet til Vejle, hvilket ruinerede familien økonomisk og moralsk. Moderen flyttede i 1838 tilbage til København med Ilia og de tre mindste børn, og i 1843 blev skilsmissen lovformelig.

Moderen, Margrethe Cecilie Aasen (1794-1844), var smuk, følsom og opslugt af sit moderskab, næsten uden boglig dannelse. "Børnene omfrededes med den ømmeste Kjærlighed, hvor ingen anden Tvang kjendtes end Frygten for at bedrøve", skrev Mathilde om hjemmet (I. Fibiger 1867, VIII). Forældrene passede dog dårligt sammen, og ingen af dem brød sig om at overskue husholdningsbudgettet. Efter separationen måtte Ilia tage den svagelige moders plads i det nye hjem, indtil dets opløsning ved moderens død i 1844.

Sønnerne blev tidligt bestemt enten for militæret eller universitetet, hvorimod det var småt bevendt med pigernes skolegang. Rundt regnet hveranden dag gik de hos "Betsi" i St. Pederstræde, en af de mange damer som på den tid holdt privatskole for småpiger og formodedes at lære dem at læse og skrive. Anden viden hentede søstrene fra skønlitteraturen, de ældste børn læste højt af tidens udenlandske forfattere: Walter Scott (1771-1832), James Fennimore Cooper (1789-1851), Friedrich von Schiller (1759-1805), Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), Novalis (egl. Friedrich von Hardenberg 1772-1801), E.T.A. Hoffmann (1776-1822), og de hjemlige husguder: Oehlenschläger, Ingemann, Winther og "Forfatteren til "En Hverdagshistorie"", som de ikke vidste var Thomasine Gyllembourg. Børnene skrev også selv digte og dramaer, de tegnede og spillede teater. Hjemmet var præget af litterære, politiske og nationale interesser også i familiens sidegrene; farbroderen, rektor Peder Grib Fibiger, udsendte bl.a. de første danske oversættelser af Sofokles *Ødipus*, 1815, og *Antigone*, 1816, og fætterten, præsten Johannes Fibiger, skrev dramaer med bibelske motiver.

Familien havde høje idealer og en inderlig indbyrdes kærlighed, men også en stolt uvilje mod at bøje sig for de herskende magtforhold. Den ældste søn, Adolph, var Militærhøjskolens mest lovende officersaspirant, sine forældres stolthed og forbillede for sine søskende. J.L. Heiberg, der ved skolens oprettelse blev ansat som lærer i logik og litteratur, antog Adolph som en yngre ven og så ham gerne i sit hjem efter ægteskabet i 1831 med Johanne Luise. Men Adolph havde som sin far udtalte demokratiske idealer, i 1839 skrev han *Historisk Læsebog for Bondestanden*, som blev udgivet af det i 1835 oprettede "Selskab for Trykkefrihedens rette Brug", et selskab der skulle modvirke kongens ønsker om strammere censur. Adolph blev fjernet fra København og forflyttet til Rendsborg, hvor anstrengende arbejde i felten, samt efter familiens mening en ulykkelig kærlighedshistorie, på tre år tog livet af ham.

Ilia var familiens åndfulde midtpunkt, men hun led siden 16-årsalderen af en uigengældt kærlighed til en af broderens officerskammerater, Osvald Marstrand, der faldt ved Eckernförde 5. april 1849. Som en reaktion på skuffelsen begyndte hun at skrive, samtidig med Mathilde i øvrigt. Hendes forfatterskab blev større end lillesøsterens, hun skrev eventyr, historiske dramaer, digte, en roman og lystspillet *Modsætninger* (trykt 1861), der blev opført på Det Kgl. Teater i 1860, men kun vakte ringe interesse.

Mathildes ungdom faldt sammen med demokratibevægelsen omkring kongeskiftet i 1848, der førte til Grundloven af 5. juni 1849, og den store fædrelandsbegejstring i forbindelse med sejren i treårskrigen mod Hertugdømmerne og Preussen. Hun skrev i begejstring over at se idealerne om frihed og lighed virkeliggjort. Det krav om kvindefrigørelse, som skaffede *Clara Raphael* dens berømmelse, fremstod for den 19-årige guvernante som en naturlig forlængelse af tidens øvrige nybrud.

Major Fibigers finanser var ikke til at beholde de ugifte døtre i hjemmet. Efter konfirmationen i 1846 modtog Mathilde et par års ekstra undervisning, hvorefter man fandt en plads til hende som guvernante, den gang ugifte middelklassekvinders eneste mulige erhverv. I oktober 1849 tiltrådte hun sin første stilling hos en skovriderfamilie på Maltrupgaard i nærheden af Saksøbing på Lolland og tæt ved Berritsgaard, som siden 1832 var forpagtet af farbroderen Christian Fibiger, der havde arrangeret ansættelsen. Hun brevslede flittigt med søstre og veninder og i slutningen af august 1850 modnedes ideen om at sammensætte sådanne fiktive breve til en roman.

En sammenligning mellem Mathildes korrespondance fra Lolland og Clara Raphaels breve viser, i hvor høj grad Claras breve er et udtryk for Mathildes tanker. Til søsteren Anna (f. 1826) skrev hun i februar 1850: "Har du nogen Sinde været saa gennemtrængt af Foraaret som i Aar? Jeg aldrig. Det forekommer mig, som om et lignende Foraar var i min Sjæl. Jeg føler, hvad det er at leve, at kæmpe og sejre [...] savner du aldrig Frihed?" (Marg. Fibiger, 1891, 44); i romanen skriver Clara: "Jeg føler Spiren til uendelig Rigdom i mig selv, veed, at Foraaret om et Par Maaneder kommer [...] saa kommer ogsaa Guds vidunderlige Kraft, og bringer hvert Frø i min Sjæl til at spire" (CR&M, 42). Den 23. marts samme år skriver hun til Anna: "derfor, endelig, øve sig mine egne Tanker som smaa Fugle, der gerne vilde følge deres Brødre til den lyse Verden, der er over det materielle Liv" (Marg. Fibiger, 1891, 38), hvilket bliver til den centrale formulering i romanen: "Derfor hige mine Tanker, som smaa Fugle, der skulle prøve Vingen, efter at følge deres Brødres dristige Flugt imod Lyset og Livet" (CR&M, 27). Frihed og selvfølelse er nøglebegreber såvel i Fibigers private breve som i debutromanen. Friheden fandt hun i skriveprocessen, hendes breve emmer af eufori over tilsyneladende at kunne skrive sig ud i friheden, ud af sin bornerte hverdag og ud over den kønsrolle, hun efterhånden gav skylden for alle de begrænsninger, hun følte sig omgivet af.

I slutningen af oktober sendte hun sit manuskript til Heiberg og anmodede ham om at stå for udgivelsen. Hans svar var meget smigrende for Mathilde. Teaterdirektøren, professoren, kritikeren, amatørastronomen og Johanne Luises ægtemand blev med sit eget udtryk ganske "betaget" af den unge guvernantes papirer. Han svarede straks, at han vedkendte sig bekendtskabet med hendes afdøde bror, takkede for at få æren af at udgive hendes bog og kaldte hendes refleksioner dybsindige. I et efterfølgende brev berømmede han hendes stil, bekendte, at han læste hendes breve om og om igen, og bad hende anvende ledige stunder til at skrive til ham, som om hun skrev til en veninde. I løbet af november måned skrev han seks lange breve, som Mathilde henrykt besvarede. Af denne korrespondance er kun Heibergs to første breve af 1. - 2.11. og 10.11. bevaret (publiceret i Marg. Fibiger 1891, 60-80).

Heiberg afsatte *Clara Raphael* til C.A. Reitzels forlag og sendte Mathilde honoraret på 120 rdl., det samme som en lærerinde med egen småbørnsskole kunne tjene på et år, fratrukket 20 rdl. som Mathilde bad ham overlade til "Komitéen for de Faldnes Efterladte". Da Mathilde i december kom til København og påtænkte at besøge Heiberg, blev det for meget for både fru Heiberg og Fibigerfamilien. De greb ind, hvorefter forholdet mellem den 58-årige samfundsstøtte og den 20-årige guvernante blev afbrudt.

Mathildes familie brød sig ikke videre om hendes skrifter endsige den offentlighed omkring hendes person, som fejden om *Clara Raphael* skabte, da anonymiteten hurtigt blev brudt. Den lollandske farbroder skrev, at familierne på egnen genkendte sig selv i bogen og følte sig udleverede, så hun ikke skulle regne med oftere at blive modtaget hos dem. Major Fibiger så sig nødsaget til at hente datteren til København og lade hende videreuddanne sig i sprog. Angrebene gik ikke sporeløst hen over Mathilde. Hun skrev til en veninde: "For Resten har jeg det godt, paa det nær, at jeg bliver kørt over hver Dag i aandelig Forstand, thi jeg har livagtig den Fornemmelse, at hver Vogn, der kører forbi paa Gaden, ruller tværs igennem min Pande

og derved masakrerer de stakkels Tanker, som have Logi derinde" (Marg. Fibiger 1891, 110-11). I august 1851 udtrykte hun taknemmelighed over for en veninde, som ikke havde afbrudt forbindelsen med hende; hun frygtede efterhånden at påtvinge nogen sit måske kompromitterende selskab.

Fibiger skrev selv to indlæg i *Clara Raphael*-fejden, *Hvad er Emancipation?*, maj 1851, og *Et Besøg*, september 1851, men ellers forsøgte hun ikke at forsvare sin person. Efter faderens død i august måned samme år boede hun først i København hos en tredje farbroder, og senere nogle måneder på Rønnebæksholm ved Ringsted hos Marie Toft, som nylig var blevet gift med N.F.S. Grundtvig. Hun skrev på sin næste roman, *En Skizze efter det virkelige Liv*, og havde nu fået personlig bekendte i det litterære miljø, især Grundtvig, hvis hjem i perioder var hendes bedste tilflugtssted, men også Hans Egede Schack og Meir A. Goldschmidt (1819-87), hvis kritiske anmeldelser af debutbogen hun ikke lod sig gå på af.

Under opholdet på Rønnebæksholm blev hun opfordret til at tale ved en mindefest for Istedslaget sammen med kendte mænd som Grundtvig, præsterne Peter Rørdam (1806-83) og P.C. Kirkegaard (1805-88) og politikeren Carl Ploug (1813-94). Da det rygtedes, skrev Ilia til fru Grundtvig og den ældste bror til Grundtvig for at kræve, at de forhindrede Mathildes forehavende, men de svarede begge, at de ikke følte sig bemyndiget til at bruge magt over for deres gæst. Fredrik Bajer noterede i sin dagbog for 25.7.1852: "Man sagde også, at da hun gik op på talerstolen, tog en meget stor og stærk mand hende bagfra om livet og satte hende ned". Kort efter så Bajer hende på et hotel i Ringsted og erindrede hendes stolte selvstændighed: "Hun var i lyserød kjole. Tilbagestrøget hår. Sad og skrev, uden at se op, uden at lade sig forstyrre af alt rend af rejsende frem og tilbage foran hende. Nydelig så hun ud" (Bajer 1909, 36, 39).

I de næste par år levede Mathilde Fibiger den frie forfatters vanskelige liv, på lejede værelser, i perioder sammen med Ilia, hele tiden med bijob ved siden af skriveriet for at klare dagen og vejen. Begge søstre underviste, malede porcelæn og syede skjorter med det underliggende håb, at en litterær succes ville rette op på økonomien. *En Skizze efter det virkelige Liv* udkom til julen 1852. Den imødekom kritikken af *Clara Raphael*, idet heltinden til sidst bøjer sig for kærlighedens magt, men den tæmmede kvindelighed skaffede ikke Fibiger større økonomisk gevinst eller litterær anseelse.

I sommeren 1853 skiltes søstrenes veje. Koleraepidemien var over København og Ilia meldte sig til frivilligt arbejde på fattighospitalet Almindeligt Hospital i Amaliegade; senere fik hun fast ansættelse som overvågekone på Frederiks Hospital. Hun vedblev at skrive, men det filantropiske engagement blev i stigende grad hendes livsopgave. Mathilde satsede alt på sin næste roman, en satsning der lykkedes i den forstand, at *Minona* er et gennemtænkt og selvstændigt udtryk for det livssyn, hun havde arbejdet sig frem til. Som levevej og adgangskort til det litterære parnas blev *Minona* derimod en katastrofal fiasko.

Fibiger havde lært Goldschmidt at kende hos Grundtvigs, og i september 1853 henvendte hun sig til ham for at bede ham være hende behjælpelig med at få *Minona* udgivet. Reitzel var død, og hun var i vildrede med, hvordan hun skulle finde en ny forlægger. Fibiger udviste al den usikkerhed over for den forretningsmæssige side af forfatterprofessionen, som man traditionelt forbinder med den tids kvinder. Skønt en travlt optaget mand tog Goldschmidt sig tid til at hjælpe hende. Han forhandlede kontrakten med sin egen forlægger Høst, senere bad hun ham presse Høst til at få udgivelsen hurtigt i stand, skaffe hende et forskud i en flyttesituation, hjælpe med korrekturen uden i øvrigt at udtale sig om teksten, indtil hun endelig, få dage før romanen udkom, ønskede at høre hans uforbeholdne mening om den.

Der er fra perioden 20.9. til 14.11.1853 sytten breve fra Fibiger til Goldschmidt, (trykt i *Breve fra og til Meir Goldschmidt*), og Mathilde nøjedes ikke med at skrive, hun inviterede ham også ofte på besøg. Goldschmidt var ungkarl og synes for en tid at have været interesseret i en nærmere forbindelse, men Fibiger skrev til ham (7.11.), at hendes "Elverpigenatur" forhindrede hende i at knytte sig til en mand. "Der hvor jeg selv søger og Andre forudsætte Grunden, hvori mit hele Væsen har Rod - er intet!" Hun har stemninger nok, men ingen af dem bliver til følelser som kan "gjennemtrænge mit hele Væsen og samle det Adsplittede med stærk, men venlig Haand". Hun finder en 'naturløshed' hos sig selv, som hun kalder mangel på lidenskab. "Jeg trænger ikke til Frihed, men til Underkastelse". Desværre er Goldschmidt ikke den mand, der kan 'magte hende', som hun formulerer det i et tidligere brev (27.9.), og hun betvivler, at en sådan mand findes. Goldschmidt skrev senere om deres første møde: "Jeg husker nok, at mit Hjerte bankede, da jeg skulde have at se Digterinden, der, som Heiberg havde sagt i Fortalen til "Clara Raphael", stod i den ungdommelige Skønheds Blomstring. Til den Skildring svarede hun ikke. Hun stod sky i en Krog og syntes meget spinkel og ubetydelig. Men da hun i Løbet af Samtalen vendte Ansigtet helt til, fandt jeg noget Betydeligt i hendes idealt formede Pande og smukke, brune, barnlige Øjne." (*Breve fra og til Meir Goldschmidt* III, 134).

Efter den dårlige modtagelse af *Minona* opgav Fibiger forfatterskabet. Hun genoptog porcelænsmaleriet og rejste ud som privatlærerinde, skønt familierne var betænkelige ved at engagere en så berygtet kvinde til at undervise deres børn. I 1856 fik hun tilkendt en årlig understøttelse på 80 rdl. af enkedronning Caroline Amalie, formentlig ved Grundtvigs eller H.C. Andersens mellemkomst. Til sammenligning var digtere som Hertz, Paludan-Müller og Winther på finansloven med 1000 rdl. årligt. Understøttelsen satte Fibiger i stand til at føre egen husholdning som oversætter og syerske. Hun oversatte nogle af Hoffmanns fortællinger, *Nøddeknækkeren*. *Musekongen* og *Det fremmede Barn*, 1856, fra *Die Serapionsbrüder* 1-2, 1819, og *Brudevalget* og *Guldskaalen*, 1858, fra *Die Serapionsbrüder* 3, 1819, og *Phantasiestücke* 3, 1814, samt fem romaner af Berthold Auerbach (egl. Moses Baruch, 1812-1882), *Stedmoderen* i udgivelsesåret 1858, og i 1861-1862 fire bind udvalgte skrifter, *Barbene*, org. 1856, *Ivo, den lille Theolog*, org. 1843, *Alpeblomsten*, org. 1861, *Professorinden*, org. 1846. Som oversætter underskrev hun sig stadig "Forfatterinden til Clara Raphael".

I mellemtiden havde hun lært den magtfulde minister og senere finans- og hospitalsborgmester i København C.E. Fenger at kende, og han hjalp hende til at få en uddannelse som telegrafist. Hun var elev i tre år, først i Haderslev fra efteråret 1863 og efter krigsudbruddet i februar 1864 i Helsingør, hvor hun 1.4.1866 blev ansat som "ekstraordinær Assistent" ved Den danske Statstelegraf, ekstraordinær fordi hun var den første kvinde i etaten og statens første kvindelige tjeneste'mand'. I januar 1869 blev hun stationsbestyrer i Nysted på Lolland for i foråret 1870 at ende i Aarhus.

I slutningen af 1860'erne skrev hun nogle artikler i *Tidskrift för hemmet*. På Bajers opfordring blev hun medlem af Dansk Kvindesamfund ved dets stiftelse. "Min Virksomhed ligger jo netop indenfor Emancipationens Omraade, og om Forfatterinden end er død, saa lever jo Arbejdersken", skrev hun til ham 8.1.1871 (Marg. Fibiger 1891, 222-23). Hun døde af lungebetændelse på Aarhus Kommunehospital den 17.6.1872.

Forfatterskabet

- [Clara Raphael](#)
- [En Skizze efter det virkelige Liv](#)
- [Minona](#)
- [På ensom forpost](#)

Mathilde Fibigers forfatterskab falder i to dele. Fra 1851-54 udsendte hun de tre nævnte romaner og de to bidrag til fejden omkring *Clara Raphael*. Bortset fra en anmeldelse af Ilia Fibigers *Retroende Eventyr*, 1859, publicerede hun ikke mere før kvindesagen i slutningen af 1860'erne igen kom på dagsordenen. Hun skrev nu en kort biografi som indledning til Ilia Fibigers efterladte *Digtninger*, 1867, tre artikler om kvindens situation i *Tidskrift för hemmet*, "Ur ett bref från Danmark till Red:n af Tidskrift för Hemmet", 1868, "Den Ensømmes Hem", 1869, og en omtale af Leonora Christinas nyligt udgivne *Jammers Minde*, 1870, samt kronikken "Lidt om Kvindelighed" i *Jyllandsposten* 21.1.1872. Endelig fik hun digtet "Nytaarsnat 1870" optaget i *For Ide og Virkelighed* I, 71, ligesom hun efterlod sig digtet "Pris, hvo der vil, Fortunas Gunst" (trykt i Marg. Fibiger 1891, 217-19).

Forfatterskabets hovedtema er kvinders liv, deres rolle i samfundet og deres selvopfattelse. I *Clara Raphael* havde samfundskritikken en pragmatisk retning, som flere anmeldere kunne støtte. Mange var enige i, at kvinders muligheder for uddannelse og beskæftigelse burde forbedres. I 1844 var der åbnet adgang for kvinder til at tage eksamen som skolebestyrere, Nathalie Zahle (1827-1913) oprettede sin første skole i 1851, og debatten om pigeskolerne florerede i 1850'erne med lærerinderne Zahle, Athalia Schwartz (1821-71) og Pauline Worm (1825-83) på fremskridtssiden, der ville styrke kvinders faglige kunnen, og Johanne Luise Heiberg (1812-90) blandt de konservative, der stod vagt om den romantiske kvindelighed. *Clara Raphael* var umiddelbart et indlæg i denne debat, som handlede om kvindens nye situation i et demokratisk og individualiseret samfund.

Fibiger så imidlertid klarere end de fleste, hvor dybt kønssystemet var rodfæstet i tidens livssyn og menneskeopfattelse, og hun forsøgte vedholdende at finde og beskrive dette systems 'grundlov'. Disse bestræbelser, som kulminerede med *Minona*, lå langt uden for samtidens horisont. Hvor *Clara Raphael* foregreb kvindesagens fremkomst i Danmark med 15 år, peger *Minona* frem mod tankegange, som i Europa først vandt genklang i det 20. århundrede med forfattere som Virginia Woolf (1882-1941) og 1970'ernes feministiske teori.

Clara Raphael

I 1800-tallets første tiår blev guvernanteromanen en udbredt genre i engelsk litteratur, og i 1841 blev den første oversat til dansk, *The Governess*, 1839, af Marguerite Gardiner Blessington (1789-1849) efterfulgt i 1850 af genrens hovedværk, *Jane Eyre*, 1847. Begge oversættelser blev diskuteret i danske blade og tidsskrifter, og Mathilde Fibiger har sikkert i det mindste hørt dem omtalt og ladet sig inspirere af dem.

Clara Raphael består af tolv breve skrevet for de elleves vedkommende af Clara til veninden Mathilde. Forløbet falder i to dele. I de første otte breve beskriver Clara sin vågnende selvbevidsthed og det deraf følgende voksende modsætningsforhold til omgivelserne. I første og andet brev fra november 1848 fortæller hun om sit opbrud fra København og den tante, hun er vokset op hos, men som hun ikke har noget til fælles med. Tanten er optaget af sit praktiske dagligliv, medens Clara lever i fantasier hentet fra historisk og skønlitterær læsning. Teksten er bygget op over dualismene natur/kultur og åndeligt/materielt, billedliggjort i modstillingen mellem Claras kærlighed til fritflyvende fugle over for tantens glæde ved burfugle, og tantens manglende interesse for Gyllembourgs historier om hverdagslivet over for hendes optagethed af sin egen dagligdag.

Inspirationen til opbruddet kom fra demokratibevægelsen i marts 1848, hvor Clara så sine medborgere samle sig til "det Danske folk" (*CR&M*, 19). Hendes nationale og politiske vækkelse vokser til et religiøst og personligt kald. Den vågnende selvbevidsthed beskrives

metaforisk som en solopgang, hun føler sig skabt i Guds billede og vil bruge sin nye identitet som lærerinde hos en forpagterfamilie i provinsen.

Virkeligheden lever dog ikke op til forventningerne, også de nye omgivelser er prosaiske. Arbejdsgiveren er konventionelt høflig, hans kone fortabt i sin husholdning, børnene forkælede og forvalteren uden åndelige interesser. Bedre ser det ikke ud i omgangskredsen, hvor præsten er ortodoks, hans kone tomhjernet veltalende, præstefamiliens lærerinde frk. Sonne har kun en udvendig dannelse, og gårdejerdatteren Camillas hoved er fuldt af mode og erotik. Clara skriver træffende, at mens hun selv elsker de danske soldater som nationens forsvar, interesserer Camilla sig kun for nationens forsvar, fordi hun sværmer for nogle officerer. Camillas far mangler "høiere Begreb", og broderen, der er "Noget paa et Contoir" (CR&M, 23), møder Claras krav om åndeligt livsindhold med en bemærkning om, at det materielle velvære ikke bør forsømmes. Clara beskriver sit nye miljø som det spidsborgerlige helvede, Heiberg satiriserede over i "En Sjæl efter Døden" fra *Nye Digte*, 1841; menneskene fungerer som maskiner, virkeligt liv finder hun kun i bøgerne. Omvendt får hun ry for at være aparte og affekteret.

Clara mister interessen for sit guvernantearbejde og tilbringer sin fritid med at læse de skrifter af Poul Martin Møller (1794-1838), som har vist hende vej til "Tankens Verden" (CR&M, 27), den eneste hun kan føle sig hjemme i. Problemet er nu, at kvinder ikke har legitim adgang til 'tankens verden'. Clara får øje på, at de politiske og litterære bevægelser, hun lever for, ikke har kvinder som aktive medvirkende. Det åbner for den feministiske vrede, der har gjort bogen berømt:

"For første Gang i mit Liv føler jeg Sorg over at jeg ingen Mand er. Hvor fattigt og indholdsløst er ikke vort Liv imod deres [...] det egentlige Liv i os er ikke kommet til Bevidsthed, vor Aand er fangen, og Fordommen staaer paa Vagt ved dens Fængsel" (CR&M, 28).

Fibiger ophæver modsætningsparrene fra tekstens indledning, som var en del af det samtidige romantiske livssyn, natur/kultur og åndeligt/materielt, i en ny overgribende modsætning mellem mand og kvinde. En mand kan, hvis han har vilje til det, hæve sig over det materielle og følge sin indre natur ind i åndens verden, men en kvinde har ikke den mulighed, hvor megen vilje hun end sætter ind på sagen. Mænd kan studere og frit udveksle tanker, mens piger får "åndeligt Snøreliv paa" (CR&M, 28) og kun stimuleres til forfængelighed og ønsket om at behage andre. Denne forskel kalder Clara mændenes undertrykkelse af kvinderne, "thi underkuede ere vi, om end Lænkerne ere forgyldte" (CR&M, 31).

Femte brev giver denne i hovedsagen politiske analyse et religiøst fundament. Clara føler, at hendes naturlige (kvindelige) blik på verden bliver fornægtet og fortrængt af et andet (mandligt) blik. Dette andet blik tildeler hun Fanden, hvorimod hun tager Gud til indtægt for sit eget syn på verden. Hun vil gøre op med skævsynet ved at vælge mellem Gud og verden og hellere vente på, at "Guds vidunderlige Kraft" skal spire i hende end lade "Verden indtage den ledige Plads" (CR&M, 42). Den stadig kraftigere religiøse underbygning af problemstillingen fører i sjette og syvende brev til et sammenstød med præsten, hvor Clara forkaster både syndefaldet og treenigheden og hævder, at Gud selv har givet menneskene kundskab om godt og ondt og en fri vilje til at vælge det gode. I ottende brev kulminerer hendes religiøse bekendelser, idet hun inspireret af Schillers Jeanne d'Arc-figur fra *Jomfruen fra Orléans* (org. 1801, da. 1813) lover at afstå fra al kødelig kærlighed og ofre sig for sine idealer.

Dette løfte er udgangspunkt for de forviklinger, der udspilles i de sidste fire breve, som udgør romanens anden del. Clara og den stedlige baron Axel forelsker sig i hinanden, baronen frier til guvernanten, og den jordiske lykke frister, men hun må afslå for at være sit løfte tro. Først da

frieriet indbefatter ægteskab uden "Lidenskab", Axel beder Clara være hans "Hustru for Verden", men "for Gud og hinanden ville vi leve sammen som kjærlige Søskende" (CR&M, 87) kan det ni måneder lange handlingsforløb rundes lykkeligt af. Clara føler, at et erotisk samliv ville tage kraften fra hendes livsopgave, kvindeemancipationen; man kan tilføje, at det også ville konfrontere hende med kønssystemet i praksis.

I brevvekslingen før udgivelsen kaldte Heiberg romanens første del, som han fandt mest vellykket, for "Bekendtnisse einer schönen Seele"; den viser, skrev han, "en interessant kvindelig Karakter i en Krisis af sin Udvikling". I anden del, som omfatter de sidste fire breve, "indtræder egentlige Begivenheder, der gør det muligt at opfatte den hele Brev-Cyklus som en Novelle" (Marg. Fibiger 1891, 64), men denne 'begivenhedsdel' fandt han nærmest mislykket, fordi man her ser de praktiske følger af Claras ideer, og dermed hvor forkerte de efter hans synspunkt er. Heiberg er enig med Fibiger i, at kvinden så vel som manden har ret til at virkeliggøre sit indre ideal, at give kvinden denne ret er, hvad han forstår ved emancipation. Han finder imidlertid, at Fibigers kvindeideal ligner manden for meget.

Det afgørende for Heiberg er, at manden repræsenterer det alment menneskelige, hvorimod kvinden lever i det konkrete og kun er forbundet med det almene gennem sit forhold til manden. Således peger han direkte på det kønssystem, som Fibiger angreb. Hun mener netop, at både kvinden og manden kan repræsentere det alment menneskelige, fordi begge køn kan stå i et direkte forhold til Gud. Heiberg repræsenterer patriarkatets traditionelle syn på kønsforholdet, hvor manden står mellem Gud og kvinden, med John Miltons ord: "he for God only / she for God in him" (*Paradise Lost*, 1667, VIII, l. 450-1), og han belærer Mathilde om, at det kristne kvindeideal er madonna, moderen. I *Clara Raphaels* persongalleri er der ingen positive moderskikkelser. Clara fornægter den jordiske kærlighed, hendes kreativitet retter sig ikke mod moderskab, men mod forfatterskab, barnet er udskiftet med bogen. Dermed overskred Fibiger også det romantiske kønssystem, som på sin side havde muliggjort hendes radikale emancipationsteori.

I modtagelsen af bogen var højrefløjens synspunkter bedst repræsenteret af Goldschmidts mange indlæg i *Nord og Syd*; han fastslog, at al kvindelig udvikling måtte foregå inden for rammerne af de traditionelle kønsroller. Venstrefløjens mest markante indlæg kom fra Frederik Dreier, som i bogen *Blik paa det verdenshistoriske Værk "Clara Raphael" og den derved fremkaldte Damelitteratur*, 1851, anførte, at kønnes ligestilling er en biting ved den kommende socialistiske samfundsreform. Imellem yderfløjene stod reformorienterede socialister, liberale og lærerinderne, der alle gerne ville åbne et større virkefelt for kvinder, men uden at undergrave kønsrollerne.

I Mathilde Fibigers ene indlæg i fejden, *Et Besøg*, er der en morsom lille fortælling, hvor de ulige vilkår for student Sørensen og hans søster jomfru Sørensen ridses op. De vågner en smuk sommermorgen og får lyst til en vandretur; han kan følge sin lyst, klæde sig på og tage af sted, mens hendes lyst blokeres og må vente i dagevis på, at der arrangeres en familieudflugt. Anmelderen Rudolf Varberg roste dette lille 'genrebillede' og gav Fibiger det råd "at drage Nytte af sit usædvanlige Talent til at opfatte og gjengive Charakterer og levere smaa Livsbilleder" frem for at "nøies med at raisonnere" (*Kjøbenhavnsposten* 27.9., 6. og 7.10.), et råd Fibiger i den næste roman bestræbte sig på at følge.

Som nævnt var *Clara Raphael* i nogle måneder et varmt emne i den selskabelige konversation. Fru Roed skrev til Johs. Fibiger, at alle diskuterer "den berømte Amazone Clara Raphael, som har erobret den høie Fortjeneste at aabne Slusen for den Strøm, der suser os om Ørene, Kvindernes Opdragelse" (Johs. Fibiger 1898, 279). H.C. Andersen skrev om bogen til Henriette Wulff: "Stilen i den er ganske fortræffelig, men Ideen selv forskruet, usand og unaturlig"

En Skizze efter det virkelige Liv

Eftersom Mathilde Fibiger havde tegnet Clara Raphaels situation så meget lig sin egen, antog de fleste uden videre, at Clara var et dæknavn for forfatterinden, og i samtiden omtaltes Mathilde ofte som Clara Raphael. Den radikalt oprørske Clara var imidlertid snarere et billede af Mathildes beundrede storesøster Ilia. I en vis forstand legitimerede Mathilde Claras radikalitet med sin idealisering af Ilia, hun var så at sige radikal på søsterens vegne. Hele Mathilde Fibigers forfatterskab indtil søsterens død kan læses som en filosofisk ramme om Ilias personlighed, den personlighed som var den ideale kerne i Mathildes egen identitet. Mathildes identifikation og solidaritet med den 13 år ældre søster og reservemoder, var grundlaget i hendes feministiske overbevisning. Det bliver tydeligere i de to sidste romaner, hvor forholdet mellem søstre er et hovedtema.

En Skizze efter det virkelige Liv handler om søstrene Rosen og deres forhold til kønnet, både til deres egen kvindelighed og til de mange mandlige bejlere, der sværmer om de smukke, men krævende unge piger. Den ældste, Margrethe, er skuffet over mændene i det hele taget, hun kalder den moderne mand "en Skede til et Kjæmpesværd, rigt smykket med Guld og Sølv - og med gamle Runer udenpaa - men tom!" (*En Skizze*, 71). Hendes kritik af kønsrollerne bygger således på, at mændene som de første ikke har kunnet leve op til deres. Den yngre Victoria vil blot reformere omgangsformen mellem kønnene ud fra den betragtning:

"At den Kjærlighed mellem Mand og Kvinde, som man har givet Navn af Elskov, er en Illusion, som har sin Oprindelse fra *Sympathie*, der er gaaet over sin rette Grændse!! At der ikke gives anden sand Kjærlighed end Menneskekjærligheden, der formæler de to Kjøn med hinanden, saa de blive til eet i Ideen" (*En Skizze*, 32).

Teksten gennemspiller en række scener og samtaler om dette spørgsmål mellem især Victoria og de unge mænd, og handlingen består i, at Victoria lærer den erotiske kærligheds magt at kende og affinder sig med sin kvinderolle. Det var, hvad Heiberg havde ønsket, og anmelderne slog med tilfredshed ned på denne udvikling i forfatterskabet, hvor cølibatet var et tilbagelagt stadium.

Minona

I *Minona* udvides søsterforholdet til en gruppe på tre, Tyra, Minona og Virginie, der tilsammen repræsenterer livsbetingelserne for periodens middelklassekvinder. Tyra Falk er den emanciperede kvinde, en fri fugl, en falk, som nægter at indgå det fornuftsægteskab, hendes højadelige familie har arrangeret. Hun vælger det frie samliv med kandidat Verner og føder hans datter, hvorefter familien forstøder hende. Da Verner svigter hende til fordel for embede og borgerlig forlovelse, mister Tyra troen på den kærlighed, hun har bygget sit livssyn på, og tager gift. Hendes modstykke er præstedatteren Virginie, et romantisk madonnaideal som overlever medsøstrenes oprør, men dog uden selv at finde ind i en harmonisk situation som hustru og moder, så vidt ønskede Fibiger ikke at gå i sin kritiske analyse af emancipationsideerne.

Hovedhandlingen er en incestuøs kærlighedshistorie mellem Minona og broderen Viggo. De blev adskilt ved forældrenes skilsmisse i barndommen og mødes først igen som voksne. Skilsmissen var et resultat af faderens valg mellem to former for ægteskab, han fravalgte sin første hustru og hendes traditionelle syn på familien som et økonomisk og juridisk 'hus', til

fordel for guvernanten Helene, der har et romantisk syn på familien som et følelsesmæssigt og æstetisk hjem, en intimsfære. Viggo er blevet hos den biologiske mor og identificerer sig med legaliteten i hendes juridiske krav på "den ægteskabelige Eiendomsret" (CR&M, 99). Minona har omvendt knyttet sig til Helene og hendes i begyndelsen illegitime kærlighed til faderen; Minonas identitet udgår fra 'forældrenes' forening "saavel i levende Æmhed for dette yndige Barn [Minona selv], som i gjensidig Kjærlighed til hinanden" (CR&M, 99).

De biologiske forældres skilsmisse og tidlige død efterlader børnene på kønsdualismens yderpositioner. "Hun havde Kjærligheden og Enthusiasmen paa sin Side - han havde Pligten og Retfærdighedsfølelsen paa sin" (CR&M, 128). Konfrontationen mellem de to værdisæt tilspidnes i synet på kærligheden. Viggo adskiller i forlængelse af den traditionelle kristne sjæl/legeme-dualisme jordisk og himmelsk kærlighed, hvorimod Minona hævder, at der kun er én kærlighed, at ægte kærlighed mellem mennesker er identisk med den guddommelige kærlighed. Han er patriarkatets forsvarer, medens hun repræsenterer den radikale form for romantisk kvindeemancipation. Minona vil ikke blot som Tyra Falk frigøre sig fra nogle af patriarkatets regler, hun vil følge sin egen lov og sætte sig ud over incestforbudet, som er en af patriarkatets grundlove.

Romanens biologiske søstre er Tyra og hendes ældre søster Clara, der ses i baldragt på et legemstort portræt over Tyras seng. Clara brød før Tyra med familien og fulgte sin kærlighed til billedets ophavsmand, men blev ved en 'Liebestod' forskånet for den sociale fornedrelse, som Tyra vil undslippe med sit selvmord. Forholdet mellem Tyra og denne Clara kan ses som et billede på Mathildes forhold til Ilia. Tyras emancipationsønske er knyttet til forestillingen om, at hun realiserer søsterens strandede projekt, samtidig med at Clara som et ideal-jeg forbliver uplettet og evig ung på billedet.

Tyras selvmord ryster Minonas tro på hendes eget kærlighedsbegreb. I en virkningsfuld scene lader Fibiger Minona sidde i kirkens våbenhus, adskilt fra menigheden og gudstjenesten, sat uden for fællesskabet af sin selvrådighed. Hun bryder sammen, opgiver sin forbudte kærlighed og bekender sig i stedet til kristendommen, som kan overvinde den død, Tyra har overgivet sig til. At Fibiger herefter lader Minona dø, kan fortolkes på flere måder; det kan være forfatterens straf over heltinden for hendes langvarige forvildelser, men det kan også være Fibigers modvilje mod at lade heltinden overleve undergangen af de emancipationsvisioner, som var drivkraften i Fibigers eget livsværk.

Incest i form af søskendekærlighed var et af romantikkens yndlingstemaer. Den romantiske intimsfære forudsatte stærke følelsesbindinger mellem familiemedlemmerne, og denne platoniske incest truede stadig med at slå om i sit tabuerede kødelige sidestykke. I dansk litteratur brugte Ingemann motivet i *Løveridderen*, 1816, hvis ulykkelige helt elsker og myrder sin søster og begge forældrene; i Oehlenschlägers *Axel og Valborg*, 1810, rejser helten til Rom for at få tilladelse til at gifte sig med sin gudsøster. Familiekrisen i *Minona* udløses netop, da Viggo hører stedmoderen synge folkeviseversionen af "Axel og Valborg" (CR&M, 101). Grundformen for Fibigers konstruktion var Bernardin de Saint-Pierres i *Paul et Virginie*, 1788, der blev oversat til dansk i 1802 og opført på Det Kgl. Teater 1815-20 som syngespil og 1830-31 som ballet. Også andre træk forbinder *Minona* med højromantikken; i Ingemanns *Blanca*, 1815, hvorfra et af *Minonas* mottoer er taget (CR&M, 129), er der en pendant til Minonas dramatiske dødscene, hvor hun ser himlen åbne sig og føler, at Jesus bærer hende over helvedes flammer.

Forsøget på stilistisk at spænde fra det tidlige 1800-tals romantik til 1850'ernes hverdagsrealisme kan have bidraget til bogens publikumsmæssige vanskeligheder, men det var ikke et udtryk for dårligt håndværk fra Fibigers side. Hun havde som andre forfatterinder i

1850'erne og 60'erne brug for romantikkens ideer og sprogform for at kunne udtrykke en kvindeidentitet, der havde romantiske rødder. I øvrigt er et samtidigt hovedværk som Schacks *Phantasterne*, 1857, præget af en tilsvarende stilblending.

Minona blev modtaget meget kritisk, men samtidig påfaldende engageret. Ved siden af den forventelige moralske fordømmelse af incesthistorien fremlagde flere anmeldere en grundig æstetisk diskussion af formen ud fra især to synspunkter. For det første fandt man karaktererne abstrakte og mente, at refleksion og filosofisk dialog var trådt i stedet for handling og virkelighedsbeskrivelse. Anmeldernes forestillinger om romanen som genre var bestemt af den populære engelske 'novel', som man kendte fra oversættelser af Walter Scott, Charles Dickens (1812-70) og Edward Bulwer-Lytton (1803-73); de billigede ikke Fibigers forsøg på i overensstemmelse med hendes kunstneriske materiale at give genren en mere filosofisk udformning.

For det andet kritiserede man, at forfatterens udsigelsesposition er usikker og efterlader læseren i tvivl om tekstens mening. En anmelder skrev, at forfatteren har en uklar holdning til de kvindelige hovedpersoners "Opposition" mod samfundet:

"Vi have i "*Minona*" to Fruentimmer, der nedkomme med Børn, og det endda udenfor Ægteskab, fremdeles et tredie, der forelsker sig i sin Broder. Hvad er nu Meningen med alt dette? Er det at vise Publikum, at Sligt er aldeles i sin Orden? Hvis dette er Tilfældet, hvorfor har man da ikke Mod til med Hensyn til Broder og Søster at forlade det Abstrakte, fremstille dem som handlende og ikke lade dem blot snakke og ærgre sig og græde? Og hvorfor skulle Frøkenene Clara og Tyra slaaes ihjel? Hvorfor ikke lade dem leve og trodse Verden med dens Fordomme? [...] Lad os ialfald faae noget Heelt og Klart, *enten* Emancipation *eller* Theologi, og ikke denne forrykte Halvhed, ikke denne mageløse Uklarhed, som er så ynkværdig at beskue, og som kun røber, at Forf. ikke veed, hvad hun vil og hvad hun ikke vil." (*Dagbladet* 13.1. 1854, Ludvig Kragballe).

En anden anmelder mente, at en forfatter godt kan fremstille kritisable ideer, men i så fald må fortælleren enten være objektiv og forlade sig på læsernes dømmekraft, eller "give orienterende misbilligende Vink" hen ad vejen. Fibiger gør efter hans mening ingen af delene. Fortælleren i *Minona* er ikke objektiv, hun tager parti for heltindens ideer, men kun i begyndelsen, senere fordømmes de (*Fædrelandet* 18.2., Rudolf Varberg).

Den vending i synet på heltinden og hendes livsprojekt, der af anmelderne kaldes en æstetisk brist, kan imidlertid også forstås som en konflikt i udsigelsespositionen mellem heltinden og fortælleren, en konflikt som netop er en litterær fremstilling af kønssystemet. Fortælleren er i begyndelsen solidarisk med heltindens ideer og fortæller historien fra kvindens marginaliserede position inden for de rammer, kønsrollen bestemte. Disse rammer vil før eller siden fordreje, blokere eller afspore kvinders livsprojekter, så hvis virkelighedsbilledet ikke skal krakelere, er fortælleren nødsaget til at forlade heltindens synsvinkel til fordel for det alment anerkendte centralperspektiv. Fortælleren må tage stilling til heltindens krav om at få sine følelser anerkendt, selv om de er i modstrid med samfundets love. Fibiger lader *Minona* indse, at vil hun fastholde sine egne ideer, så bliver hun udstødt af fællesskabet og må blive i våbenhuset, medens resten af menigheden forsamlers i kirken. Den vending i fortælleren holdning, som anmelderne kritiserede, er således en omkostning ved den indledende solidaritet med heltinden. Omvendt fastholder Fibiger legitimiteten i sin heltindes livssyn, når hun lader hende dø; *Minona* kan ikke virkeliggøre sine ideer i denne verden, men ved at dø kan hun bevare håbet om, at de kan leve et andet sted.

Enkelte røster hævede sig til Fibigers forsvar. Sigvald Spandet gik kraftigt i rette med forsøgene

på at lukke munden på forfatterinden, og skrev som en kommentar til *Dagbladets* anmeldelse, at man må "yde Forfatterinden den Anerkjendelse, som jeg synes der ikke bør forholdes hendes ufortrødne, talentfulde Virksomhed. Jeg veed jo nok, at "Clara Raphaels" Forfatterinde ikke er i Mode længere, og at mange fornemt rynke paa Næsen af hendes Skrifter; men hun er og bliver dog Emancipationsideens egenlige Bærer i vort Fædreland." (*Dagbladet* 24.3.1854).

På ensom forpost

Ilia Fibigers død foranledigede Mathilde til at bryde sin mangeårige tavshed. Familien anmodede den unge litterat Vilhelm Møller (1846-1904) om at udgive Ilias efterladte digte og fortællinger og opfordrede Mathilde til at vedføje en skildring af søsterens liv. Sammenfatningen af Ilias livshistorie til en ni sider lang "biographisk Skizze" genvakte Fibigers refleksioner over sin egen skæbne. Portrættet er farvet af denne identifikation, det er fattigt på konkrete detaljer, men rigt på overvejelser over Ilias styrke i mødet med kvindelivets udfordringer, almene overvejelser som havde gyldighed også for Mathilde. Ilia gik "sin stille Vei gennem Livet", skriver Mathilde, "kun glimtvis forstaaet", men dog løftede hun de opgaver, hun følte sig kaldet til. "Er det ikke det Opbyggelige, at et Menneske har givet sig saaledes i Ideens Tjeneste, at Kaldet høres og følges, hvergang der slaes Appel?" (I. Fibiger 1867, XIVf).

Mathilde Fibiger hørte nu selv appellen fra kvindesagen. I Sverige var Karin Sophie Adlersparre (1823-95) under pseudonymet Esselde begyndt at udgive *Tidskrift för hemmet*, 1859-85, som i årlige bind på små 400 sider bragte artikler med en kvindesaglig profil og skønlitteratur af kvindelige forfattere. Mange danske forfatterinder bidrog til tidsskriftet, Benedicte Arnesen-Kall (1813-95), Cornelia v. Levetzow (1836-1921), Magdalene Thoresen (1819-1903), Pauline Worm.

Mathilde Fibiger blev også bedt om at medvirke, og i 10. årg. kom hendes svarbrev til redaktøren på tryk. Hun omtaler her kvindesagen som sin ungdomsdrøm, men erklærer også, at hendes egen udvikling har taget en anden retning: "Da jeg ikke kunde omskabe Verden, saa den blot tilnærmelsesvis kunde svare til de Fordringer, jeg bar i min Sjæl, maatte jeg inderliggjøre min Opgave, og stille Fordringen til mig selv paa Livets Vegne" (Fibiger 1868, 162). Hun mener, at udviklingen af sig selv går mod større frihed for kvinderne; den enkelte kan ikke påvirke samfundet, men må finde sit personlige kald i livet og følge det. "Jeg staaer paa Forpost her i min Ensomhed - kan og vil ikke være i Vrimlen!" (smst., 165).

Artiklen "Den Ensomes Hjem" i 11. årg. udfolder dette standpunkt. Hovedtanken er, at kvinder må kunne skabe sig en selvstændig tilværelse uden for familien, dels fordi mange kvinder ikke ved ægteskab får en egen familie, men også fordi nogle kvinder ikke kan udvikle deres personlighed i familien; "kan en Personlighed kun fra sit eget Standpunct *see* Livet i det rette Lys, saa kan den ogsaa kun fra dette *sees* i sin Eiendommelighed og blive for Andre, hvad det af Naturen er den givet at være" (1869, 367). Med et billede, hun låner fra sit arbejde som telegrafist, sammenligner hun familien med "Overdragningsstationer", medens "den Ensomme maae staae i "directe Forbindelse" med Livet" (smst., 372). Betingelsen for denne ensomhed er "*Selvstændighed* i den *indre* Verden og *Arbeid* i den *ydre*" (smst., 368).

Flertallet af periodens feminister beklagede sig over de økonomiske problemer ved at føre en selvstændig husholdning, men Fibiger lægger vægten på den psykiske evne til at opfatte boligen, der måske kun er et lejet værelse, som et hjem. Dannelsen af den borgerlige families romantiske intimsfære havde i flere generationer givet kvinderne en særlig identitet. Fibiger ville med sin artikel tilskynde kvinderne til at opfatte deres hjem som en sådan intimsfære, også selv om den ikke dannede ramme om kærligheden til mand og børn.

I tidsskriftets 12. årg. anmeldte hun Leonora Christinas (1621-98) erindringsværk *Jammers Minde*, som netop var udkommet i 1869. Fibiger skriver indledningsvis, at hendes fædrelandskærlighed tidligere gjorde det vanskeligt for hende at adskille Leonora fra landsforræderen Ulfeldt, men med *Jammers Minde* har Leonora Christina sonet, hvad Ulfeldt forbrød; hendes personlighed lyser ud af erindringsværket med en sådan glans, at billedet af ægtemanden fortrænges fra læserens bevidsthed, så han i det højeste skimtes langt borte, ikke som den mægtige statsmand, men som en sorgfuldt omflakkende mand med knust stolthed og et forspilt liv.

Forfatterskabets efterliv

Kvindeemancipation blev en af hjørnestenene i det moderne gennembrud. I 1869 oversatte Georg Brandes Stuart Mills *Kvindernes Underkuelse*, 1869, og oplyste i forordet, at han længe havde haft planer om selv at skrive en bog om emnet. Ligesom *Clara Raphael* havde oversættelsen i bogstavelig forstand et forord af Heiberg, idet Brandes satte første strofe fra "Protestantismen i Naturen" (fra *Nye Digte*) som motto. Desuden minder flere formuleringer i Brandes' eget forord om passager, han havde kunnet læse næsten enslydende i *Clara Raphael*; Brandes skriver: "Intet er skønt uden det, som er sandt og retfærdigt" (Brandes 1869, 6), og Fibiger: "Men kun hvad der er sandt og frit, er ægte skønt" (*CR&M*, 42).

Brandes nævner ikke Mathilde Fibiger i sit forord og hævdede altid senere, at han med Mill-oversættelsen havde rejst kvindesagen i Norden. Under 1880'ernes 'sædelighedsfejde' skrev han til Bjørnson: "Jeg vil ikke se Kvindesagen, som *jeg selv* ganske alene har bragt frem her i Norden og i en Aarrække *ene* kæmpet for under Forfølgelse fra alle Sider, forvrøvlet af uvidende Kvinder" (4.9. 1887, *Georg og Edv. Brandes Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd IV*, 186).

Det var dog ikke kun uvidenhed og modvilje mod at anerkende en forgænger, der fik ham til at fortie Fibigers indsats. Deres syn på den kvindelighed, emancipationen skulle frisætte, var grundlæggende forskelligt. Brandes plæderede for kvindernes ret til et liv magen til de moderne mænds; han ønskede kønsrolledualismen erstattet af lighed mellem kønnene. Fibigers visioner handlede snarere om den indre emancipation, om kvinders mulighed for at få indsigt i kønssystemets struktur og historie og at få kendskab til kvindelivets kulturelle traditioner og formødre som Leonora Christina. I den forstand peger Fibiger frem mod 1900-tallets feminisme, og artiklen "Den Ensomes Hjem" kan ses som en tidlig version af det 'eget værelse', Woolf gjorde til kvindefrigørelsens og feminismens forudsætning i *A Room of One's Own*, 1929.

Fibiger læste Brandes' Mill-oversættelse med uforbeholden glæde og skrev herom: "At saadan en Bog er udkommen, og at en dansk Mand har stillet sig i "Brechen" og ærligt gør sig til dens Talsmand her hjemme, er en større Glæde, end jeg troede nogen Sinde at skulle opleve" (december 1869, Marg. Fibiger 1891, 221). Det faldt imidlertid andre for brystet, at Brandes så ganske overså sin forgænger. Ved Mathilde Fibigers død skrev Vilhelm Møller i et stort dobbeltportræt af hende og Ilia:

"Den Yngste af Søstrene, *Clara Raphael*, frembragte herhjemme en saadan Explosion, og den Bevægelse, vi for Øieblikket spore i dansk Kvindesamfund, kvindelig Læseforening, kvindelige Fagskoler osv., er kun de nyeste, men hverken de første eller sidste Følger af hendes modige Blænker-Bataille - have ialtfald denne til nødvendig Forudsætning." (*Illustreret Tidende* 30.6.1872).

Møller udgav *Nyt dansk Maanedsskrift*, 1870-74, som alle det moderne gennembruds vigtigste

forfattere bidrog til, men måtte med nogen bitterhed se sig udkonkurreret af brødrene Brandes' tidsskrift *Det nittende Aarhundrede*, der udkom fra oktober 1874.

Sædelighedsfejden vakte også Goldschmidts erindring om Mathilde Fibiger. I 1885 samlede han deres brevveksling med henblik på en udgivelse, men planen forpurrede af familien. Niecen Hedevig Fibiger (1854-1926), en datter af Mathildes bror Otto, var tilknyttet kvindebevægelsen med skolebestyrerexamen og i bestyrelsen for Kvindelig Læseforening, og hun mente ikke, at offentligheden burde hæfte sig ved Fibigers forfatterskab. For Hedevig var kun telegrafisttjenesten mindeværdig, det "daglige møjsommelige Arbejde med alle de smaa Fortrædeligheder, der mødte hende som første kvindelige Arbejder paa et nyt Omraade". Hun fandt ingen grund til at genopfriske mindet om den "aandrige og elskværdige men uudviklede eller skjævt udviklede unge Pige [...] som gjør Vold paa det sundeste og bedste i sin Natur [...] hvilket] noksom forklarer det vilde Fantasteri, hvori "Minona" løber ud." Hedevig slutter med indstændigt at anmode Goldschmidt om at undlade at trykke brevene; "Jeg synes, at der er talt og skrevet mer end tilstrækkeligt om Clara Raphaels Fremtoninger" (*Breve fra og til Meir Goldschmidt* II, 293f). Goldschmidt noterer hertil, at han intet kendte til Fibigers liv som telegrafist: "Forholdet mellem hende og mig havde udelukkende det Literære som Grundlag og er begrænset af hendes Forfattertid." (smst., III, 136).

Det moderne gennembrud fratog ikke offentligheden al interesse for den forudgående periode. Johanne Luise Heibergs død og udgivelsen af hendes erindringer *Et Liv gjenoplevet i Erindringen*, 1891-92, vakte stor opmærksomhed. Den foranledigede formentlig Margrethe Fibiger (1846-1927), en datter af Mathildes bror Axel, til at biografere fasteren i den særdeles grundige og velskrevne *Clara Raphael - Mathilde Fibiger*, 1891, der er fortalt direkte fra kilderne, herunder familiebreve som ikke i dag er offentligt tilgængelige, hvis de overhovedet endnu eksisterer? Bogen er stadig hovedværket om Mathilde Fibiger, selv om personligheden og kvindesagsforkæmperen skygger for forfatterens litterære indsats. Goldschmidt-korrespondancen kendte Margrethe Fibiger dog tilsyneladende ikke.

I omtalen af Brandes' Mill-oversættelse kalder Margrethe Fibiger det for skæbnens ironi, at den ved sit motto havde forord af Heiberg ligesom *Clara Raphael*, "thi man tør vel næppe antage det for en Vittighed af Oversætteren?" (Marg. Fibiger 1891, 220-21). Hermed antyder hun, at Brandes bevidst forbigik Mathildes pionerarbejde i sit forord, hvorefter hun tilføjer, at den opsigt, Mill-oversættelsen vakte, "i ingen Henseende [kunne] maale sig med den Omtale, "Clara Raphael" i sin Tid var Genstand for", men at den senere bog til gengæld ikke blev "et Raab i Ørkenen" (smst.), enten fordi den var skrevet af en mand, eller fordi tiden nu var moden for kvindesagen.

Brandes har måske følt sig ramt af Margrethe Fibigers kritik af hans forbigåelse af Mathilde Fibigers indsats og irriteret over hendes påvisning af, at *Clara Raphael*-fejden længe før hans bog havde skabt interesse for kvindesagen. I alt fald udviste han den karakteristiske reaktion at lade sorteper gå videre. Han skrev en anmeldelse af Margrethe Fibigers bog, der alene handler om, hvor dårligt Mathilde var blevet behandlet - af Heiberg-familien! På den måde lykkedes det ham både at vende interessen bort fra sit eget problematiske forhold til forgængeren og at rette et kraftigt angreb mod Heiberg-familiens eftermæle og dermed den romantiske periode, han ville gøre op med. Heiberg fremstilles som en gammel forlibt nar, der når det kom til stykket, lod "sin Dame i Stikken", og fru Heiberg som den jaloux kone, der "uden Tøven [stikker] Hymens Fakkell lige i Næsen paa den unge Frøken" (*Politiken* 28.1.1892).

Margrethe Fibigers biografi og Brandes' anmeldelse nødte A.D. Jørgensen, der besørgede udgivelsen af Johanne Luise Heibergs erindringer, til i noterne til III. del (1892, 285-297) at redegøre for forholdet mellem søstre Fibiger og familien Heiberg, og at optrykke endnu ikke

offentliggjorte breve mellem de to familier, herunder også det takkebrev Mathilde kvitterede med, da fru Heiberg efter sin mands død havde sendt hende en kikkert til erindring. I Mathildes brev hedder det:

"Der var en kort Tid, da Livet baade i og om mig var som et Juletræ, hvor der blot mangler, at Lysene skal tændes; han [Heiberg] tændte dem, og det blev saa straaleklart som nogen Solskinsmorgen, der har bebudet en regnfuld Dag. Med Udgivelsen af mine faa Bøger var det forbi; den Maade, hvorpaa min Stræben blev mødt af Verden, som jeg ikke forstod, maatte ifølge min egen og min Begavelses Natur knuse den". (*Et Liv, gjenoplevet i Erindringen* III, 296).

A.D. Jørgensen beklager, at "Mindet om den ædle og fine Natur, der stod bagved Forfatternavnet "Clara Raphael", er blevet knyttet til et Angreb paa et Par Mennesker, som hun selv og hendes Nærmeste satte saa højt" (smst., 297). Hvorom alting er, så var hele dette røre omkring Fibigers person sikkert årsag til, at *Clara Raphael* kunne genudsendes i et 3. oplag (egl. 2. udgave) i 1893. Margrethe Fibiger udgav endnu en glimrende biografi, *Et Kvindeliv*, 1894, om Ilia Fibiger.

Mathilde Fibigers litteraturhistoriske placering blev bestemt af, at hendes skønlitterære hovedværk var dansk feminismes første manifest. Eftertiden indstillede sig ligesom niecerne på at glemme forfatterskabet for kun at huske forfatteren som kvindesagens pioner. Den første bog om *Clara Raphael*, Fredrik Bajers *Klara-Rafael-Fejden*, 1879, er en undersøgelse af det politiske klima, der var romanens forudsætning, samt den politiske diskussion efter udgivelsen. I Gyrithe Lemches *Dansk Kvindesamfundts Historie gennem 40 Aar* modstilles Mathilde Fibiger og Pauline Worm som bevægelsens første to hovedskikkelser, der kæmpede for henholdsvis den indre og den ydre frigørelse. Fibigers indre frigørelse beskrives her som en nedtur, der førte fra "Clara Rafaels jublende Forkyndelse gennem Afsavn og Lidelser til den ensomme Arbejderskes Hjem", i modsætning til Worms ydre frigørelse der beskrives som en optur gennem "frugtbar Lærer- og Forfattervirksomhed midt ud i Livet og op i den vaagnende Kvindebevægelse" (Lemche 1912, 14-15). Fibigers forfatterskab som vejen til den indre frigørelse omtales ikke.

I *Illustreret dansk Litteraturhistorie* skriver Vilh. Andersen detaljeret om de litterære forudsætninger for *Clara Raphael* og illustrerer de 35 linier om Mathilde Fibiger med en side fra debutromanens håndskrevne manuskript. *Minona* kalder han overspændt erotisk og nævner den især som forbillede for en novelleparodi i Schacks *Phantasterne*. I Politikens *Dansk Litteraturhistorie*, 1. udg. 1964-66, var Fibiger helt udeladt, formentlig ud fra den betragtning, at hun tilhører kvindesagens og ikke litteraturens historie, samt at kvindesagens tid var forbi.

Feminismens fornyede aktualitet i 1970'erne skabte igen interesse for Mathilde Fibiger. Sammen med en række af periodens andre kvindelige forfattere kom hun med i 2. udgaven fra 1976 af Politikens *Dansk litteratur historie*, og samme år genudgav Eva Bendix *Clara Raphael* med en efterskrift, der genfortæller Fibigers livshistorie og sammenligner kvindesituationen dengang og nu. Også Lise Sørensens *Den nødvendige nedtur*, 1977, med undertitlen "Besyv om Mathilde Fibiger og kvindernes gamle sag" genfortæller livshistorien og fra samme synsvinkel, men i større målestok. Tine Andersens og Lise Busk-Jensens *Clara Raphael - Mathilde Fibiger*, 1979, er en bred undersøgelse med et marxistisk og psykoanalytisk begrebsapparat af de økonomiske og kulturelle samfundsmæssige forhold og litterære strømninger, som forfatterskabet udsprang af, men igen med Fibigers politiske feminisme i fokus. Lise Busk-Jensens efterskrift til Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs udgave *Clara Raphael. Minona*, 1994, forsøger i højere grad at beskrive samspelet mellem det politiske budskab og den litterære form.

Tekstoplysninger

De udgaver, der er anvendt i ADL, og som der henvises til i dette portræt, er:

Clara Raphael · Minona (1851/1854), ved Lise Busk-Jensen. Danske Klassikere, DSL/Borgen, Kbh. 1994.

Et Besøg C.A. Reitzel, Kbh. 1851.

Hvad er Emancipation? C.A. Reitzel, Kbh. 1851.

En Skizze efter det virkelige Liv C.A. Reitzel, Kbh. 1853.

Bibliografi

[Dansk Litteraturhistorisk Bibliografi](#)

- [Mathilde Fibigers skrifter](#)
- [Fejdeskrifter om Clara Raphael i bogform](#)
- [Omkring Mathilde Fibiger](#)

Mathilde Fibigers skrifter

Clara Raphael. Udgivet med forord af J.L. Heiberg. C.A. Reitzel 1851.

*Hvad er Emancipation? "Af Sophie A***"*. C.A. Reitzel 1851.

Et Besøg "Nye Breve af Forfatterinden til Clara Raphael". C.A. Reitzel 1851.

En Skizze efter det virkelige Liv "Udgivet af Forfatterinden til Clara Raphael". C.A. Reitzel 1853.

Minona "Fortælling af Forf. til Clara Raphaels Breve". Andr.Fr. Høst 1853.

"En Biographisk Skizze af M. Fibiger", biografi af Ilia Fibiger i: Ilia Fibiger: *Digtninger*, VII-XV, Gyldendal 1867.

"Ur ett bref från Danmark till Red:n af Tidskrift för Hemmet" i: *Tidskrift för hemmet* 10. årg., 162-65, Stockholm 1868.

"Den Ensommes Hjem" i: *Tidskrift för hemmet* 11. årg., 366-75. Stockholm 1869. Opt. i Elfride Fibiger (red.): *Tidsskrift for Kvinder* nr. 6, 29.3. 1882, 81-92, Eibe.

Brev om Leonora Christinas *Jammers Minde* i: *Tidskrift för hemmet* 12. årg., 108-110, Stockholm 1870. Opt. i Marg. Fibiger 1891, 197-201.

"Lidt om Kvindelighed", kronik i *Jyllandsposten* 21.1.1872.

"Nytaarsnat 1870", digt i *For Ide og Virkelighed* I, 71.

Clara Raphael. Minona. Tekstudgivelse, efterskrift og noter af Lise Busk-Jensen, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Borgen 1994. (CR&M)

Fejdeskrifter om Clara Raphael i bogform

Fem Breve til Clara Raphael februar 1851, sign. "en ung Hustru", (Julius Gerson), Bing.

Mathilde Fibiger,

Breve til Clara Raphael marts 1851, sign. "Theodor Immanuel" (Magnus Eiriksson), Reitzel.

Nogle Blade, skrevne til Clara Raphael marts 1851, sign. "Cecilie", identisk med det uidentificerede pseud. "M.C. Louzon", Reitzel.

Fire Breve om Clara Raphael til en ung Pige marts 1851, sign. "hendes Søster" (Pauline Worm), Reitzel.

En Brevvexling om Qvindens Stilling i Samfundet marts 1851, sign. "Sibylla" (Fanny Lodovica de Bretteville), Eibe.

Betragtninger over den grasserende Emancipationsfeber april 1851, sign. "Hjeronymus" (Athalia Schwartz), O. Schwartz.

fra "En paa et Contoir" til Clara Raphael april 1851 (V.L.E. Børgesen), Iversen.

Blik paa det verdenshistoriske Værk "Clara Raphael" og den derved fremkaldte Damelitteratur april 1851, sign. Peter Vandal, akademisk og Verdensborger (Frederik Dreier), Stinck.

Omkring Mathilde Fibiger

Georg Brandes: "Forord" til J. Stuart Mills: *Kvindernes Underkuelse*, 1869. Citeret efter genoptryk af 2. udg. (1885), Gyldendal 1979.

Georg Brandes: "Mathilde Fibiger og J.L. Heiberg" i *Politiken* 28.1.1892, opt. i *Samlede Skrifter* XV. Gyldendal 1905, 298-302.

Fredrik Bajer: *Klara-Rafael-Fejden*. Topp 1879.

Margrethe Fibiger: *Clara Raphael - Mathilde Fibiger*. P.G. Philipsen 1891.

Johanne Luise Heiberg: *Et Liv, gjenoplevet i Erindringen*. Gyldendal 1891-92.

Margrethe Fibiger: *Et Kvindeliv - Ilia Fibiger*. Gyldendal 1894.

Johannes Fibiger: *Mit Liv og Levned som jeg selv har forstået det*. Gyldendal 1898.

Fredrik Bajer: *Fredrik Bajer's Livserindringer udgivne af hans Søn*. Gjellerup 1909.

Gyrithe Lemche: *Dansk Kvindesamfunds Historie gennem 40 Aar*, 1912, citeret efter 2. udg. Gyldendal 1939.

Vilh. Andersen: *Illustreret dansk Litteraturhistorie* bd. IV. Gyldendal 1925.

Morten Borup (udg.): *Georg og Edv. Brandes Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd* bd. IV. Gyldendal 1939.

Amalie Fibiger: *Fibiger*. Nordlundes bogtrykkeri 1949 (slægtsbog).

H. Topsøe-Jensen (udg.): *H.C. Andersen og Henriette Wulff. En Brevveksling I-III*. Flensted, Odense 1959.

Morten Borup (udg.): *Breve fra og til Meir Goldschmidt I-III*. Rosenkilde og Bagger 1963.

Mathilde Fibiger,

Helge Therkildsen: "*Clara Raphael*" i *Kritik* 22, 1972.

Eva Bendix: efterskrift til *Clara Raphael*. 3. udg. Lindhardt og Ringhof 1976.

Dansk Litteraturhistorie. Politiken 1964-66, 2. udg. 1976.

Lise Sørensen: *Den nødvendige nedtur*. Gyldendal 1977.

Tine Andersen og Lise Busk-Jensen: *Mathilde Fibiger - Clara Raphael*. Medusa 1979.

Dansk litteraturhistorie. Gyldendal, 1985.

Tine Andersen: "Jeg elsker Arbejdet i samme Grad som jeg elsker Friheden" i Hanne Rimmen og Eva Lous (red.): *Kvinder undervejs*. Århus 1986.

Lise Busk-Jensen (red.): *Nordiske forfatterinder*, Gyldendal 1990.

Nordisk kvindelitteraturhistorie II, Rosinante 1993.

Lise Busk-Jensen: "Ulæselige romaner: Subjektivitet, køn og genre i romantikkens kvindelitteratur" i: M. Marnersdóttir og J. Cramer (red.): *Nordisk litteratur og mentalitet*, 142-150. Rapport fra den 22. IASS konference, Thorshavn, 2000.

Dansk kvindebiografisk leksikon I-IV. Rosinante 2000-01.

Lise Busk-Jensen

Lise Busk-Jensen, f. 1944, mag.art. i Litteraturvidenskab; har publiceret artikler om kvindelitteratur og feministisk teori, skrevet bøgerne *Mathilde Fibiger - Clara Raphael*, 1979, (sammen med Tine Andersen), og *Frigørelse eller selvrealisering*. Analyser i George Sands feministiske forfatterskab 1832-1844, 1981, og bidraget til Gyldendals *Dansk litteraturhistorie*, 1985, *Nordisk kvindelitteraturhistorie*, 1993, og *Dansk kvindebiografisk leksikon*, 2000-01.